

CSER ANDRÁS

A latin inflexiós allomorfiák morfofonológiája

In this paper we offer a comprehensive description and morphophonological analysis of Latin inflectional morphology, with special regard to the patterns of allomorphy and the environments governing the distribution of allomorphs. It is demonstrated that all the attested allomorphic alternations can be described as functions of the sonority scale as defined on vowels. Two major specific novelties of the analysis are (i) the unified description of nominal and verbal inflection, and (ii) the demonstration of contiguity in allomorphy, i. e., that subsections of the sonority scale that trigger the same allomorph are uninterrupted.

Keywords: sonority scale, Latin, allomorphy, phonological conditioning, inflection.

1. Bevezető megjegyzések

A klasszikus latin inflexiós és derivációs morfológiájára jellemzőek a tö- és toldalék-váltakozások, a kiterjedt allomorfia és a fúziós jelölés. A morfológia egy része leírható agglutinálóként, jelesül a névszók szám-eset-jelölése, továbbá a finit és nem finit igealakok, amelyek az egyes igetöveken alapulnak – maguknak az igetöveknek a viszonya azonban sokszor nem agglutináló. A szóképzés jelentős része szintén agglutináló, de ezzel a jelen cikkben nem foglalkozunk.

Mind a névszó-, mind az igeragozások változatos és kiterjedt váltakozási (allomorfikus) mintázatokat mutatnak, ezeken alapul a lexikális egységek besorolása ragozási típusokba (hagyományos néven az igéknél konjugációk, a névszók-nál deklinációk). Ebben a cikkben ki fogjuk mutatni, hogy ez a változatosság gyakorlatilag teljes egészében redukálható bináris allomorfiákra, amelyeket a tövégi szegmentum hangzóssága (szonoritása) irányít.¹ A hangzósság mint az allomorfiát kondicionáló skála lényeges tulajdonsága az egybefüggőség (kontiguitás): ha két, a skálán nem szomszédos környezethez ugyanaz az allomorf tartozik, a kettő közötti összes környezet ugyanazt az allomorfot választja. Egybefüggőség nélkül a hangzóssági skálának semmilyen leíró, magyarázó vagy elméleti jelentősége nem volna. Az, hogy a hangzóssági skála, közelebbről pedig a ma-

---

¹ Ezzel már kísérletezett a névszók vonatkozásában SPAELTI (2004) és kisebb módosításokkal EMONDS – SPAELTI (2005), valamint továbbfejlesztett formában EMONDS (2014) is. A mi dolgozatunk ezeknél mélyebbre megy, hiszen egységes leírását adja a névszói és az igei inflexiónak, és jelentősen eltérő elemzést ad számos részletkérdésről (pl. *i*-tövek). Természetesen jelölni fogjuk, hogy mely részletekben egyezik elemzésünk az említett szerzőkével.

gánhangzók szonoritása annyira átfogó szerepet játszon, mint a latin inflexiós morfológiában, szokatlan jelenség, amelyre a szakirodalomban nemigen találunk párhuzamot. Ugyanakkor a latin ragozási típusok hagyományos rendszere jól mutatja, hogy a megfigyelés – egyfajta intuíció formájában – már régóta jelen van a grammatikai hagyományban.

A klasszikus latin magánhangzórendszer öt rövid és öt hosszú magánhangzóból áll [i e a o u i̇ ė ȧ ȯ u̇], ezeken felül van öt, a felszínen kontrasztív hosszú nazális magánhangzó [i̇ ė ȧ ȯ u̇]. A nazális magánhangzók mind szinkronikusan, mind történetileg (bár nem egyformán) levezethetők magánhangzó + nazális mássalhangzó szekvenciákból. Ez szerepet játszik a singularis accusativus toldalékolásánál, de egyébiránt a nazális magánhangzók fonológiájáról részletekbe menően itt nem fogunk szót ejteni.

Ebben a dolgozatban tő alatt igék esetében az imperfectum és a perfectum tövet értjük, névszóknál pedig az esetvégződést megelőző részét a szóalakoknak. Ez megfelel annak, ahogyan ezt a terminust a latin nyelvészeti hagyományban használják. A legtöbb igének van egy harmadik töve is, amelyből finit alakok nem képezhetők, de amelynek nagy szerepe van bizonyos participiumok, egy defektív főnévi alak (az ún. supinum) és számos igei és névszói származék képzésében. Itt a supinum töből képzett alakokkal egyáltalán nem fogunk foglalkozni.

Világossá fogjuk tenni, hogy a szavak hagyományos töosztályokba sorolása, amely etimológiai és összehasonlító megfontolásokon alapul, nem elégséges egy elméleti szempontból igényes leírás számára. Ahogy itt fonológiailag specifikáljuk a névszói és igei (imperfectumi) töveket, pontosabban a tövek végső szegmentumát, kissé eltér attól, ami a leíró irodalomban található; a végződések fonológiai specifikációja pedig egyes esetekben gyökeresen eltér attól. Ez elsősorban abból adódik, hogy leírásunk nem etimológiai elvű, hanem szinkronikus mintázatokon és váltakozásokon alapul.² A lényeges különbségekre a megfelelő helyeken rá fogunk világítani.

Az egyik legfontosabb tényező az, hogy a tövégi szegmentum morfológiai státusza szinte teljes mértékben irreleváns az elemzés szempontjából. Bizonyos szavak esetében a rendszerösszefüggések azonosítható morfológiai elemre utalnak (pl. amikor egy tövégi *ā* vagy *ē* csak az ige imperfectumi alakjaiban fordul elő, sehol másutt, vagy amikor a perfectum tő végén – de csak ott – *v* vagy *s* található, vagy amikor névszói tövek végén *a* ~ *o/u* váltakozás látható a nyelvtani nem függvényében). Sok esetben azonban semmi kényszerítő okunk nincs arra, hogy morfológiai funkciót tételezzünk. A lényeg az, hogy morfofonológiai

² A latin inflexiós morfológia leírásának hagyománya még mai formájában is lényegében a 19. század óta elvégzett hatalmas nyelvtörténeti munka párlata. Kiváló latin nyelvtörténeti összefoglalások ADAMIK 2009 (magyarul), SIHLER 1995, BALDI 2002, CLACKSON – HORROCKS 2007, WEISS 2009.

szempontból egyáltalán nincs semmi különbség az azonos tővégi szegmentumok között (egyetlen kivétel van ez alól, a perfectum tő végén álló *v* törölhetősége, l. 2.3.2.1).

Mindebből az következik, hogy szerintünk a tővégi szegmentumokat akár tematikus magánhangzóként, akár más kvázi-morfológiai elemként megjelölni értelmetlen. Ezzel összefüggésben nem fogunk foglalkozni az igék három töve közötti viszonyok pontos jellemzésével sem. Ezek a viszonyok óriási lexikális változatosságot mutatnak, általánosításokat csak bizonyos esetekben lehet tenni, és akkor is többnyire csak viszonylag szűk hatókörrel. Ezért az ige-tövek közötti viszonyt minden további érvelés nélkül lexikálisan meghatározottnak fogjuk tekinteni minden egyes ige esetében. Még ott sem fogunk ilyen természetű morfológiai elemeket tételezni, ahol akár mind a három ige-tő jól láthatóan agglutináló toldalékolást mutat, és egy közös „magot” (gyököt) jól el lehetne különíteni.

Példa erre a *monere* 'figyelmeztet' ige: imperfectum töve *monē*, a perfectum töve *monu-*, a supinum töve *monit-*; a három toldalék (*-ē*, *-u-*, *-(i)t*) gyakorinak nevezhető. Legkisebb lexikális morfológiai elemként elkülöníthető a *mon-*, és ez is a jól megalapozott indoeurópai nyelvészeti gyakorlat (pl. BALDI 2002: 381 és *passim*, DE VAAN 2008 a *memini*, *mens*, *moneo* címszavak alatt). De a latin nyelv szinkrón elemzésében a legtöbb igehez nem rendelhető ilyesféle egyértelmű morfológiai szegmentálás, tehát egy ilyen elemzés általában véve nem kivitelezhető; másfelől legjobb esetben is irreleváns információt eredményezne, hiszen a *monere* ragozása semmiben nem tér el például a *delere* 'eltöröl' ragozásától az imperfectumban (ahol az *ē* biztosan nem toldalék), vagy a *fui* 'van' ragozásától a perfectumban (ahol az *u* szintén nem toldalék). Mindaz, amit itt elmondunk, nem feltételez semmilyen morfológiai szerkezetet a töveken belül. Morfológiai kitevőkre fogunk helyenként utalni, de csak olyan esetekben, ahol jól látható agglutináló szerkezet van előttünk.³

A dolgozat felépítése a következő. Először az igei allomorfiákat tekintjük át (2. rész), az imperfectum tő utáni, a perfectum tő utáni és a kiterjesztett tő utáni toldalékok variánsait. Utána a névszói allomorfiákat (3. rész) az esetek szerint, néhány általános kérdés tisztázását követően. Az elemzés összefoglaló tárgyalása a 4. rész, ezzel összetartozóan az 5. rész a magánhangzók hangzóságának általános kérdéseit mutatja be. A 6. rész összefoglalja az egész dolgozatot.

³ A téma szakirodalma természetesen óriási; a nyelvtörténeti munkák közül kiemelendő MEISER (1998, 2003), a szinkrón elemzések közül MATTHEWS (1974), ARONOFF (1994) – bár az imperfectum elemzésével nem értünk egyet – és STERIADE (megjelenés előtt), amely közelebről a perfectum és a supinum tövek viszonyáról ad OT elemzést.

Az itt szereplő adatok a Brepols korpusz elő kötetéből származnak (CLCLT-5 – Library of Latin Texts by Brepols Publishers, 2002-es kiadás);⁴ az adatok keresésében és ellenőrzésében jó hasznát vettük a Perseus Digital Librarynek is (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper>).

2. Igei allomorfia

2.1. Az igeragozás általános felépítése

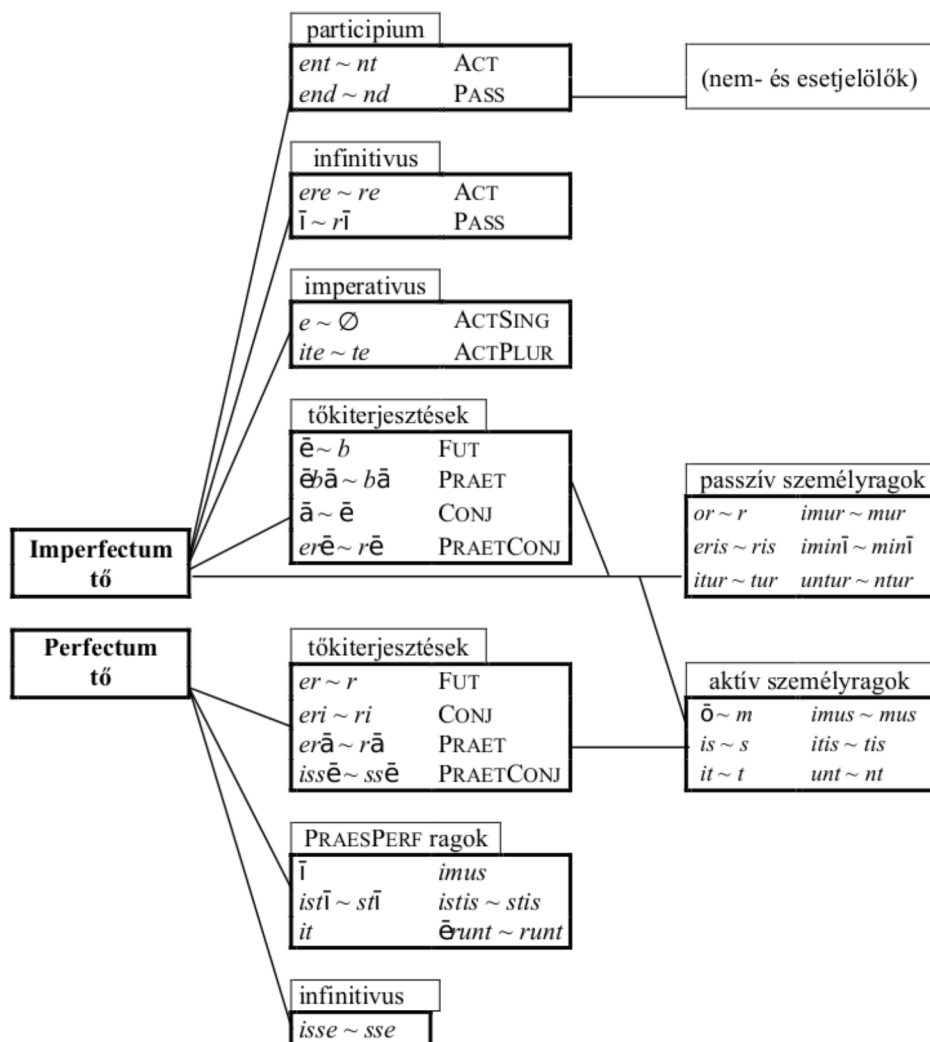
A latin nyelvben minden finit igealak vagy az imperfectum, vagy a perfectum töből képződik. Ezekon felül két főnévi igenév és két participium is az imperfectum tövön alapszik, még egy főnévi igenév pedig a perfectum tövön. Mindkét tövet számos toldalék követheti agglutináló módon. Az 1. ábra átfogó képet ad a két töből képzett összes igealakról. A morfémaák balról jobbra a vonalakkal jelzett módon kombinálhatók, az azonos oszlopban állók egy szóalakon belül sohasem fordulnak elő. Az ábra az összes allomorfot feltünteti.

Elsőként az imperfectum tövet közvetlenül követő toldalékok allomorfjainak eloszlását tekintjük át. Ez magában foglalja a mód- és időjelölőket (melyeket itt tőkiterjesztésnek hívunk), a főnévi és a melléknévi igenevek képzőit, valamint a tövet közvetlenül (tőkiterjesztés nélkül) követő személyragokat (beleértve a felszólító módúakat). Utána a perfectum tövet közvetlenül követő toldalékokat tekintjük át; végül a tőkiterjesztést követő személyragokat mind az imperfectumban, mind a perfectumban (az 1. ábrát l. a 41. oldalon).

2.2. Az imperfectum tövet közvetlenül követő toldalékok

Az 1. és a 2. táblázatban az imperfectumi tőtípusok szerepelnek bal oldalon, a függőleges tengelyen, a tövégi szegmentumok szerint csoportosítva (mássalhangzó, zárt magánhangzók, nem zárt magánhangzók). Az oszlopokat, amelyek a toldalékokat tartalmazzák, a későbbi hivatkozás megkönnyítése végett megszámoztuk. A participium-képzőket követő nem- és esetjelölőket részletesen a névszói morfológia alatt tárgyaljuk (3. rész). Az 1Sing személyragot csak a teljesség kedvéért foglaltuk bele a 2. táblázatba, hiszen közvetlenül imperfectum tövek után allomorfiát nem mutat. A sötétített sorok jelzik, hogy mely tőtípusok után állnak az alul felsorolt allomorfok (az 1. táblázatot l. a 42. oldalon).

⁴ Az adatbázis összesen 47 millió szónyi szöveget tartalmaz, beleértve a klasszikus korból fennmaradt összes szöveget (több mint 5 millió szó).

1. ábra

A latin igeragozás felépítése

A felszólító módú alakokból csak a cselekvőket jelöljük külön; a szenvedő felszólító módú alakok minden esetben azonosak a cselekvő főnévi igenévvel (egyes szám), illetve a szenvedő 2Plur alakkal (többes szám). A szenvedő perfectumi alakok képzése nem morfológiai úton történik, hanem körülírással, ezért nem szerepelnek a táblázatban.

	1	2	3	4	5	6	13
	<i>is, it, imus, itis, ite</i>	<i>e</i>	<i>itur, imur, iminī</i>	<i>eris</i>	<i>ere</i>	<i>erē</i>	<i>ī</i>
<i>ag-/cap-</i>							
<i>tribu-</i>							
<i>ferī-</i>							
<i>vidē-</i>							
<i>amā-</i>							
	<i>s, t, mus, tis, te</i>	∅	<i>tur, mur, minī</i>	<i>ris</i>	<i>re</i>	<i>rē</i>	<i>rī</i>
	akt. szr. 23SING, 12PLUR, IMPER2PLUR	IMPER2SING	passz. szr. 3SING, 12PLUR	passz. szr. 2SING	ACTINF	PRAETCONJ	PASSINF

1. táblázat

Az imperfectum tövet közvetlenül követő toldalékok

1. típus. A példák: *ago* 'csinál', *tribuo* 'oszt', *capio* 'fog', *ferio* 'üt', *video* 'lát', *amo* 'szeret'.

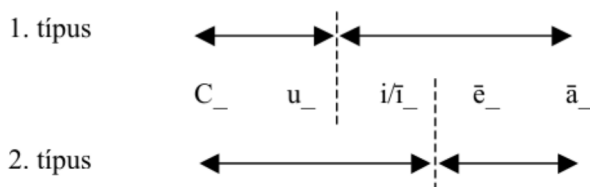
	7	8	9	10	11	12	14
	<i>ē</i>	<i>ēbā</i>	<i>ā</i>	<i>ent-</i>	<i>end-</i>	<i>unt, untur</i>	<i>ō</i>
<i>ag-</i>							
<i>tribu-</i>							
<i>ferī-/capī-</i>							
<i>vidē-</i>							
<i>amā-</i>							
	<i>b-</i>	<i>bā-</i>	<i>ē</i>	<i>nt-</i>	<i>nd-</i>	<i>nt, ntur</i>	<i>(m)</i>
	FUT	PRAET	CONJ	ACTPARTIC	PASSPARTIC	szr. 3PLUR	szr. 1SING

2. táblázat

Az imperfectum tövet közvetlenül követő toldalékok

2. típus és egyéb

Amint látható, a környezetek két nagy allomorfia-típust definiálnak, melyekből csak két teljesen egyedi allomorfia lóg ki (9 és 14). A két fő típus közös vonása, hogy egyfelől ugyanazt az allomorfot mutatja mássalhangzóra és [u]-ra végződő tő után (*ag-*, *tribu-*), valamint ugyanazt az allomorfot mutatja nem felső nyelválású magánhangzók után (*vidē-*, *amā-*). Az egyetlen különbség a két típus között az, hogy melyik allomorfot választják az [i]-re végződő tövek. Az 1. típusban ugyanazt, mint a nem felső magánhangzók, a 2. típusban ugyanazt, mint a mássalhangzók és az [u], l. 2. ábra.

2. ábra

Az 1., ill. a 2. típusú allomorfia környezetei

A későbbiekben látni fogjuk majd, hogy ez a kétféle allomorfia másutt is megjelenik: mind a perfectum-tőből képzett alakoknál (2.3), mind a névszórágózásban (3. rész).

Vegyük észre, hogy az *i*-tövű igék egy része (a hagyományosan rövid *i*-tövűeknek nevezettek, pl. *capio* 'fog') kétféle tőosztályba tartozik egyidejűleg. Ezek az igék a mi elemzésünk szerint rendszeres heteroklízist mutatnak: bizonyos alakjaikat egy mássalhangzós tőből képezik (azonos módon az *ago*-típussal), bizonyos alakjaikat pedig egy valódi *i*-tőből (azonos módon a *venio*-típussal). Ezt jelenítjük meg az 1. és a 2. táblázatban azzal, hogy a *capio* két külön sorban van feltüntetve, az 1. táblázatban mint *cap-* a mássalhangzós tövek között, a 2. táblázatban mint *capī-* az *i*-tövek között. Másként megfogalmazva ez annyit jelent, hogy a latinban nincs külön rövid *i*-tövű és hosszú *i*-tövű ragozás; egyetlen *i*-tövű ragozási típus létezik (a *venio*-típus), ezen igék egy része azonban bizonyos alakjait rendszeresen mássalhangzós ([i] nélküli) tőből képezi.

Három megjegyzés kívánkozik még ide. Az egyik a magánhangzók hosszúságát érinti: ez a ragozás során a legtöbb létrejövő környezetben neutralizálódik. Más magánhangzók előtt, valamint szóvégi [t] és [nt] előtt a hosszú magánhangzók megrövidülnek (l. 1a,b). A második megjegyzés szintén egy fonológiai szabályszerűséget érint. A két nem felső hátsó magánhangzó, az [a] és az [o] levezetett környezetben (elsősorban morfémahatáron) magánhangzó előtt törlődik (l. 1c). Az igeragozásban ez csak az [a]-t érintheti, hiszen [o]-ra végződő tő nincs: *amā+ō* → *amō* 'szeretek', *amā+ē* → *amē* 'szeret' conjunctivusi relatív töve.

- (1) (a) $VV \rightarrow V / \_ V$
 (b) $VV \rightarrow V / \_ (n)t\#$
 (c) $V[-\text{felső}, +\text{hátsó}] \rightarrow \emptyset / \_ V$ (csak levezetett környezetben)

A harmadik megjegyzés az ún. *u*-töví igékre (pl. *tribuo*) vonatkozik. Voltaképpen kézenfekvő módon lehet érvelni amellett, hogy ezeknek az igéknek az imperfectum töve nem magánhangzóra, hanem mássalhangzóra végződik ([uw]). Egyfelől soha nem fordul elő, hogy más allomorfiát mutatnának, mint az összes többi mássalhangzós tö. Másfelől imperfectumi igető soha nem végződik [o]-ra vagy [o]ra, ami véletlenszerű hiánynak tűnik, hiszen minden más magánhangzó-minőség előfordul, legalábbis a hagyományos felosztás szerint. Ha azonban az [u]t is töröljük az előforduló magánhangzók köréből, a tilalom egyfajta általánosításként fogalmazható meg: a latinban imperfectum tövek nem végződhetnek kerek magánhangzóra. A harmadik adalékot az egyetlen „valódi” *u*-töví ige nyújtja, az erősen defektív *fore* ’lenni’. Ennek kizárólag *-re*, *-rē*, és *-ā*-toldalékolt alakjai vannak, amelyek nem a *tribuo*-hoz hasonló allomorfiát mutatják (*fore*, *forē* és *fua*-), és amelyeken megfigyelhető az [u] nyíltabbá válása [r] előtt, amely a latinban levezetett környezetben működő fonológiai szabály volt. Ha ezt az elemzést elfogadjuk, abból az következik, hogy az ún. *u*-tövíek és a *v*-tövíek (mint pl. *vivo* ’él’) közötti különbség pusztán ortográfiai: a [w] hangot jelölik a *vivo*-típusban, de nem jelölik a *tribuo*-típusban.⁵

2.3. A perfectum tövet közvetlenül követő toldalékok

2.3.1. A toldalékok csoportosítása

Azok a toldalékok, amelyek közvetlenül követhetik a perfectum tövet, funkcionálisan három csoportra oszthatók. Az imperfectumhoz hasonlóan itt is vannak idő- és módjelölők (tőkiterjesztések), van egy inifinitivusi végződés, és ide tartozik a személyvégzódéseknek egy külön paradigmatis csoportja, amely csak a jelenidejű, kijelentő módú perfectumban található meg. (Később látni fogjuk majd, hogy a tőkiterjesztéseket követhetik ugyanazok az aktív személyvégzódések, amelyek az imperfectumi alakokban is láthatók.)

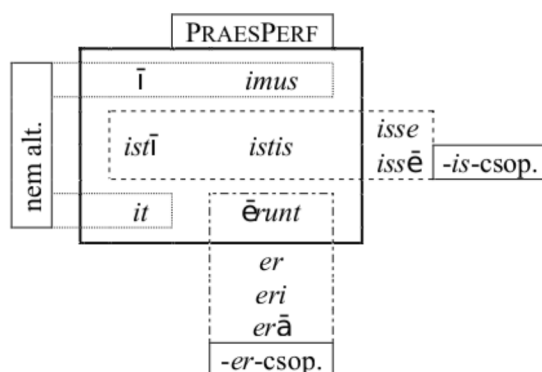
A jelenidejű, kijelentő módú perfectumi paradigmához magyarázatot kell fűznünk. Ennek a végzódései heterogén és részben párhuzam nélküli csoportot alkotnak, melyek részben még etimológiailag is különlegesen bizonyos mértékig (l. CLACKSON – HORROCKS 2007: 98–101; WEISS 2009: 390 kk.; CLACKSON 2007: 120–128; LEUMANN 1977: 606–608). A hatból két végződés nem található meg sehol másutt az igeragozásban (1Sing *-ī*, 2Sing *-isī*), kettő azonosnak tűnik a másutt látható megfelelőjével (3Sing *-it*, 1Plur *-imus*), kettő pedig egy tö-

⁵ Azt, hogy az ilyen igetövek (vagy legalábbis egy részük) [w]-re végződik fonológiai-
lag, különböző összefüggésekben és különböző érvekkel megtámogatva már többen föl-
vetették, l. pl. JURET (1913: 200), MORALEJO (1991) vagy TOURATIER (2005: 68 kk.).

kiterjesztés és egy másutt is látható személyvégződés kombinációjának látszik (2Plur *-istis*, 3Plur *-erunt*). Eme paradigma szokatlan összetétele indokolja, hogy az 1. ábrában külön helyre kerüljön.

Formák és váltakozások tekintetében a perfectum tövet közvetlenül követő toldalékokat hagyományosan két csoportra, az *is*-csoportra és az *er*-csoportra szokás osztani (pl. LEUMANN 1977: 608–609). Harmadikként ezek mellé tehetjük a nem váltakozó jelen idejű személyvégzések háromtagú csoportját (1Sing *-ī*, 3Sing *-it*, 1Plur *-imus*), bár később rá fogunk mutatni, hogy ezek sem teljesen egyformán viselkednek. Ez a formális alapú felosztás keresztbe osztályozza a funkcionális kategóriákat, ahogyan azt a 3. ábra mutatja.

3. ábra

A perfectum tövet közvetlenül követő toldalékok formai típusai

A következőkben eme toldalékok váltakozási mintáit vesszük szemügyre közelebbről, és pontosan leírjuk az ezekben megmutatkozó szabályszerűségeket.

2.3.2. A toldalékok variánsai és azok környezetei

2.3.2.1. Az általános minta

A toldalékok által mutatott allomorfiát a tövek fonológiai formája irányítja, konkrétan a tő utolsó szegmentuma. Ahogy fentebb láttuk, az imperfectum tő esetében az ige lexikális tulajdonsága, hogy milyen szegmentumra végződik (akár toldalékként elemezhető ez a szegmentum, akár nem). Ebből következően a tővégi szegmentumok igen nagy változatosságot mutatnak. A perfectumban jóval szűkebbek a lehetőségek: a latin igék perfectum töve csak mássalhangzóra vagy [u]-ra végződhet.⁶ Összesen két magánhangzóra végződő perfectum tő

⁶ A tővégi szegmentum sokszor (de távolról sem mindig) elemezhető toldalékként. A leggyakoribb perfectumi tőképzők a *-s-*, a *-v-* (= [w]) és az *-u-*. Ezek közül az utóbbi kettő kiegészítő eloszlásban áll: a *-v-* hosszú magánhangzók után, az *-u-* mássalhangzók

létezik, az $\bar{i}$ - 'megy' (pl. $i\bar{i}$ 'mentem', $ierat$ 'ment') és a $des\bar{i}$ - 'abbahagy' ($des\bar{i}\bar{i}$, $desierat$ stb.); az utóbbi a klasszikus kor után sokszor v -vel bővítve (pl. $des\bar{i}verat$).

A perfectum töveket ugyanakkor mégiscsak változatosabbá teszi egy variábilis, de nagyon gyakori folyamat, a v -törlés. Az olyan perfectum tövek, mint pl. a $n\bar{o}v$ - 'tud' tövégi $[w]$ -je törlődhet, ilyen módon pedig létrejön egy csonka, magánhangzóra végződő tő, amely már a magánhangzó nélküli toldalékváltozatot választja:

- (2) $n\bar{o}v\text{-}\bar{e}runt \sim n\bar{o}\text{-}runt$ 'tudták/tudják'
 $n\bar{o}v\text{-}isse \sim n\bar{o}\text{-}sse$ 'tudni' PerfInf

A v -törlés lehetőségességét lexikális és morfológiai tényezők befolyásolják. A legfontosabb az, hogy a $[w]$ csak akkor törölhető, ha toldalék; ha az ige része lexikálisan, akkor nem (amint az világosan kitűnik a LEUMANN 1977: 598–601-ben felsorolt adatokból). A $n\bar{o}v$ -hoz való hasonlósága ellenére a $m\bar{o}v$ - 'mozog/mozgat' végén álló $[w]$ szinte soha nem törlődik, a $f\bar{o}v$ - 'melegít' pedig egyáltalán nincs adatolva csonkult tövel.⁷ Hasonlóképpen a $prob\bar{a}v$ - 'elismer' $[w]$ -je igen gyakran törlődik (pl. a 2Sing alak teljes $prob\bar{a}visti$ formában a teljes korpuszban egyszer sem fordul elő, még prefixált alakokban sem), míg ezzel szemben a $f\bar{a}v$ - 'kedvez' $[w]$ -je teljesen stabil (vö. a $prob\bar{a}$ -, $fav\bar{e}$ imperfectum töveket). De még amikor a $[w]$ toldalék is, a törlődés lehetősége lexikálisan adott, vagy nem: a $cr\bar{e}v$ - 'elválaszt' igében megtörténik, a $spr\bar{e}v$ - 'megvet'-ben nem, és a példákat még lehetne sorolni.

A törlés másik fontos morfológiai tényezője a toldalék típusa. Az $-is$ -csoport-hoz tartozó toldalékok előtt jóval gyakoribb, mint az $-er$ -csoport-hoz tartozók előtt, a három nem alternáló toldalék előtt pedig általában nem fordul elő (erről részletesebben l. lentebb). Az $-is$ - és az $-er$ -típusú toldalékok eltérő viselkedése valószínűleg összefügg azzal, hogy a latinban egyébként rengeteg igei toldalékban található $[r]$. A csonkult tövek, amelyek ráadásul a toldalékok kezdő magánhangzó nélküli allomorfiát választják, könnyen összetéveszthetők lettek volna egyéb alakokkal. Ide tartozik még az is, hogy amint azt saját statisztikai számításaink mutatják (CSER 2009: 124–126), szó belsejében a $[r]$ a leggyakoribb mássalhangzó. Ezzel szemben az $-is$ -típusú toldalékok $[ss]$ és $[st]$ szekvenciája a

---

után. Érdekes módon a tövégi $[w]$ előtt mindig hosszú magánhangzó áll, függetlenül attól, hogy a $[w]$ toldalék-e vagy sem.

⁷ Az $-is$ -csoport-hoz tartozó toldalékokkal a $n\bar{o}v$ - 96,3%-ban mutat csonkult alakokat a Brepols-korpuszban, míg a $m\bar{o}v$ - mindössze 3,6%-ban (beleértve a igekötős alakjait is). A $n\bar{o}v$ - esetében a $[w]$ a perfectum toldaléka (vö. az imperfectum tövet, amely $n\bar{o}vc$ -), míg a $m\bar{o}v$ - és a $f\bar{o}v$ - esetében nem (vö. $mov\bar{e}$ és $fov\bar{e}$).

morfológiában másutt nem fordul elő, és egyértelműen jellemzi a kategóriájukat (múltidejű kötőmód és főnévi igenév, ill. 2. személy).

A váltakozó toldalékok által mutatott allomorfia típusait a 3. táblázat mutatja.

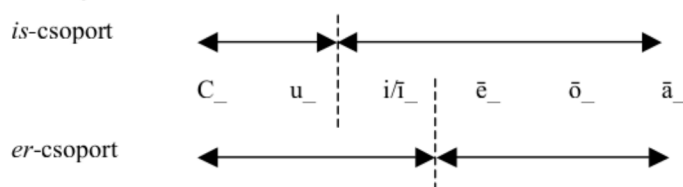
	-isse -issē -istī -istis	-er- -erā -eri- -ērunt
-C-	nōv-isse amāv-isse tetig-isse	nōv-ērunt amāv-ērunt tetig-ērunt
-u-	monu-isse	monu-ērunt
-i/ī-	abī-sse	abi-ērunt
-V[-felső]-	nō-sse complē-sse amā-sse	nō-runt complē-runt amā-runt
	-sse -ssē -stī -stis	-r- -rā -ri- -runt

3. táblázat

A perfectum tövet közvetlenül követő toldalékok variánsai.

A példák: *no(v)*- 'tud', *ama(v)*- 'szeret', *tetig*- 'érint', *monu*- 'figyelmeztet', *abi*- 'elmegy', *comple(v)*- 'befejez'; a hozzájuk tartozó imperfectumi főnévi igenevek *noscere*, *amare*, *tangere*, *monēre*, *abire*, illetve *complēre*.

Világosan kitűnik, hogy ezek a toldalékok pontosan ugyanazt a kétféle allomorfiát mutatják, mint az imperfectum tövet követő toldalékok, így a 2. ábra szinte változatlanul megismételhető itt (4. ábra), mindössze az [o]t kell hozzáadnunk a környezetekhez.

4. ábra

A perfectumi allomorfiák környezetei

2.3.2.2. Magánhangzó-törlés [s] után

Az [s]-re végződő perfectum tövek esetében megfigyelhető egy csekély hatókörű, de érdekes variáció, amikor az *is*-csoporthoz tartozó toldalékot kapnak. Az

ilyen töveknél (kivéve a [ls] [rs] végűeket) az esetek egy kicsiny, de nem elhanyagolható százalékában a kezdő magánhangzó nélküli toldalék-allomorfi jelenik meg, az egymás mellé kerülő két vagy három [s] szegmentum pedig redukálódik a fonotaktikailag megengedett számra, azaz egyre vagy kettőre.⁸ Így például *direxisti* ~ *direxti* 'irányítottál', *divisisse* ~ *divisse* 'osztani', *accessistis* ~ *accestis* 'odamentetek', *admisisse* ~ *admisse* 'odaküldeni', és így tovább. Első ránézésre ezt lehetne úgy értelmezni, hogy [s] után elvész egy [is] szekvencia (ez a hagyományos leírása az ilyen alakoknak, l. LEUMANN 1977: 598), de sokkal egyszerűbb két egyébként is adatolt jelenség kombinációjaként elemezni: egyfelől itt a toldalékok magánhangzók után látható allomorfiá jelentkezik, másfelől az így létrejött geminátákat a nyelv fonotaktikai szabályai automatikusan kiigazítják. Ilyen módon semmiféle külön folyamatot nem kell tételeznünk, mindössze annyit kell kikötnünk, hogy az *is*-típusú toldalékok magánhangzó utáni allomorfiá kivételesen [s] után is megjelenhet.⁹

2.3.2.3. A hiátus és az i-végű perfectum tövek

Két rövid megjegyzést kell még tennünk a toldalékolás útján létrejövő hiátussal kapcsolatban azokról a perfectum tövekről, amelyek [i]-re végződnek, akár *v*-törlés miatt, akár anélkül. Az egyik említendő jelenség a hiátusba került első magánhangzó megrövidülése, teljes mértékben az általános szabályszerűségnek megfelelően (l. fentebb 1(a)): *finīv-erat*, de *finĭ-erat* 'befejezte', ugyanakkor *finīsse* 'befejezni'. Ez a morfológia szempontjából szigorúan véve tulajdonképpen irreleváns, hiszen egy szinte kivétel nélküli fonológiai automatizmusról van szó.

A másik jelenség egy kis számban adatolt morfológiai variáció. Ha egy perfectum tő [i]-re végződik, különösen, ha nem *v*-törlés következtében, akkor a magánhangzóval kezdődő toldalék-allomorfi választása marginálisan bár, de lehetséges az *is*-csoport esetében. Így például a többségi *abisse* 'elmenni' mellett az *abiisse* alak is adatolt. Ez morfológiaileg tekintve mindössze egy kisebb anomália a fentebb leírt eloszlási szabályszerűséghez képest.

⁸ A latin mássalhangzós fonotaktika ide vonatkozó szabályszerűségeit részletesen tárgyalja CSER (2009, 2012). A jelen eset szempontjából mindössze annyi a lényeges, hogy geminátá nem fordul elő mássalhangzó szomszédságában, csak prefixum és tő határán, amennyiben jólformált összetett szótagkezdet képezhető az utolsó két mássalhangzóból, pl. *approbare* 'helyesel'.

⁹ Morfológiaelméleti szempontból külön érdekesség, hogy éppen a legátlátszóbb szerkezeteket alkotó, azaz agglutináló perfectum-képzők törölhetőek, pontosabban a háromból kettő, a *-v*- és a *-s*-, amennyiben az utóbbinál a gemináták egyszerűsítését a képző törléseként (*is*) fogjuk fel.

2.3.3. A nem váltakozó toldalékok

A három fennmaradó toldalék (1Sing $\bar{i}$, 3Sing $-it$, 1Plur $-imus$) speciális problémákat vetnek föl. Az adatok némiképpen kuszák és nem mindig egyértelműek, mivel a szövegkiadások alapjául szolgáló kéziratok nem mindenütt egységesek a releváns pontokon, de az adatok által kirajzolt szabályszerűségek alapvetően a következők.

Az 1Sing $\bar{i}$ és a 3Sing $-it$ kategorikusan nem alternálnak, és előttük a v -törlés csak akkor lehetséges, ha a $[w]$ előtt $[i]$ áll, más magánhangzó esetén nem. Az adatolt alakok között található *audīvi(t) ~ audii(t)* 'hallott(am)', *finīvit ~ finiiit* 'befejezett', de csak *novi(t)* 'tudta(m)', *amavi(t)* 'szerette(m)', és hasonlók. (Lehetséges, hogy ez a megkötés a valódi magánhangzós végű perfectum tövek, az $\bar{i}$ - 'megy' és a *desī-* 'abbahagy' analógiás hatását tükrözi.) Néhány ritka esetben az írásban csak egy $\bar{i}$ van, amely metrikai bizonyítékok alapján hosszúnak tűnik (pl. Verg. Aen. 9.418-ban $\bar{i}t$ 'ment' *iit* helyett). Ez kétszeresen is rendhagyó: egyrészt a magánhangzók összevonását mutatja, másrészt szóvégi $[t]$ előtt hosszú marad az így létrejött magánhangzó.

A 1Plur $-imus$ előtt a v -törlés gyakorlatilag sose fordul elő, még $\bar{i}v$ -végű tövekkel sem. Ez azt jelenti, hogy ezt a toldaléket csak mássalhangzó, $[u]$ vagy az $\bar{i}$ - 'megy' és a *desī-* 'abbahagy' $[i\bar{u}]$ -je előzheti meg. Mássalhangzók és $[u]$ után egyik toldalék sem mutatja soha a magánhangzó nélküli allomorfját. Az $\bar{i}$ - 'megy' és összes igekötős változata után azonban az $-imus$ magánhangzó nélkül jelenik meg (nagyon ritkán látunk olyan alakokat megbízhatóan adatolva, mint *adiimus* 'elmentünk', *periimus* 'elpusztultunk') – annak ellenére, hogy így a perfectumi és az imperfectumi alakok egybeesnek a jelen időben. A *desī-* 'abbahagy' igével jóval kevesebb alak fordul elő a korpuszban: egyetlen *desīmus*, hat *desiimus* (és tizenegy *desīvimus*, ezek mind a klasszikus kor utániak). Azt várnánk, hogy a leggyakoribb forma a *desīmus* legyen, már csak azért is, mert így nem esne egybe az imperfectumi (*desinimus*) és a perfectumi alak, szemben az $\bar{i}mus$ 'megyünk/mentünk' esetével – de a kevés számú előfordulás ellenére mégis kijelenthető, hogy az alapforma a *desiimus*, vagyis a két $\bar{i}$ -végű perfectum tő nem viselkedik egyformán.

Mindezeket figyelembe véve tehát azt mondhatjuk, némiképpen módosítva a fenti kategóriákat, hogy az $-imus$ félig alternáló vagy marginálisan alternáló toldalék. Éppenséggel váltakozó (1. típusú) toldalékként is tekinthetnénk, amely előtt azonban nem lehetséges a v -törlés (szemben az *is*-típusú toldalékokkal általában), ezért korlátozottabbak a környezetei, és nem felső nyelvválású magánhangzó után soha nem fordul elő a klasszikus korban.

A fentebbi 3. táblázatot tehát most kiegészíthetjük egyrészt a nem váltakozó toldalékokkal, másrészt a *divisse-* és az *abiisse-*féle változatokkal. Így kapunk

teljes képet a perfectum tövet közvetlenül követő toldalékok allomorfiáiról (4. táblázat).

		<i>isse</i> <i>issē</i> <i>istī</i> <i>istis</i>	<i>er-</i> <i>erā-</i> <i>eri-</i> <i>ērunt</i>	<i>imus</i>	<i>ī</i> <i>it</i>
-C-		<i>nōv-isse</i> <i>amāv-isse</i> <i>audīv-isse</i> <i>tetig-isse</i>	<i>nōv-ērunt</i> <i>amāv-ērunt</i> <i>audīv-ērunt</i> <i>tetig-ērunt</i>	<i>nōv-imus</i> <i>amāv-imus</i> <i>audīv-imus</i> <i>tetig-imus</i>	<i>nōv-it</i> <i>amāv-it</i> <i>audīv-it</i> <i>tetig-it</i>
	-s-	<i>(dīvīs-(s)se)</i> <i>dīvīs-isse</i>	<i>dīvīs-ērunt</i>	<i>dīvīs-imus</i>	<i>dīvīs-it</i>
	-u-	<i>monu-isse</i>	<i>monu-ērunt</i>	<i>monu-imus</i>	<i>monu-it</i>
	nem csonka -i/ī-	<i>abī-sse</i> <i>(abi-isse)</i>	<i>abi-ērunt</i>	<i>abī-mus</i>	<i>abi-it</i>
	csonka -ī-	<i>audī-sse</i> <i>(audi-isse)</i>	<i>audi-ērunt</i>		<i>audi-it</i>
	-V[-felső]- (mindig csonka)	<i>nō-sse</i> <i>complē-sse</i> <i>amā-sse</i>	<i>nō-runt</i> <i>complē-runt</i> <i>amā-runt</i>		
		<i>sse</i> <i>ssē</i> <i>stī</i> <i>stis</i>	<i>r-</i> <i>rā-</i> <i>ri-</i> <i>runt</i>	<i>mus</i>	

4. táblázat

A perfectum tövet közvetlenül követő toldalékok variánsai
(a 3. táblázat kiegészítése)

2.4. A kiterjesztett tövet követő toldalékok

A kiterjesztett tövet mind az imperfectumban, mind a perfectumban csak a személyvégzódések követhetik. Ezek a végzódések már az 1. és a 2. táblázatban is szerepeltek, hiszen az imperfectum tövet közvetlenül is követhetik. A kiterjesztett tövek után azonban kissé eltérő eloszlást mutatnak. Egyrészt míg az egyszerű és a kiterjesztett imperfectum tövek után aktív és passzív személyvégzódések egyaránt állhatnak, a kiterjesztett perfectum tövet csak az aktív személyvégzódések követhetik. Másrészt a kiterjesztett tő után az 1Sing végződés is váltakozást mutat, míg közvetlenül az imperfectum tő után csak az -ō alakja fordul elő. Harmadrészt a kiterjesztett tő után minden személyvégződés, még a 3Plur is 1. típusú allomorfiát mutat. Ez teljesen világos annak ellenére, hogy a kiterjesztett tövek végén összesen ötféle szegmentum található meg: [r b i a ű]. A lényeg az, hogy ebben a morfológiai szerkezetben mindhárom magánhangzó ugyanolyan környezetet alkot. Ezt mutatja meg az 5. táblázat.

	<i>ō/or, is/eris, it/itur, imus/imur, itis/iminī, unt/untur</i>
-C-	
-V-	
	<i>m/r, s/ris, t/tur, mus/mur, tis/minī, nt/ntur</i>

5. táblázat

Toldalékvariánsok kiterjesztett tő után

Mindössze két is hatókörű rendhagyóságot kell megemlítenünk, és ezzel a latin igeragozás morfofonológiájának leírása teljes lesz. Az egyik az, hogy a jövő idejű perfectum 3Plur alakja *-erint* végződést kap (*fuertint, audierint...*) az elvárható ***-erunt* helyett (hiszen ez a paradigma egyébként az *-er-* tőkiterjesztés és a személyvégzések kombinációjából áll össze). Ez nem morfofonológiai szabálytalanság, arról van szó, hogy a *fuertint*-típusú alakok az egyébként formailag nagyon hasonló jelenidejű kötőmódú perfectumból (ahol a tőkiterjesztés *-eri-*) kerültek át ebbe a paradigmába. Ennek egyébként az is a következménye, hogy a két paradigma mindössze egyetlen alakban, az 1Sing-ben tér el egymástól (*fuero*, ill. *fuertim*).

Hasonló ehhez a másik rendhagyóság. A mássalhangzó- és *i*-tövé igék jövő idejű imperfectum 1Sing alakja *-am* végződést kap (*agam, capiam, veniam*), bár a tőkiterjesztés itt *-ē-*; ez az alak a jelen idejű kötőmódból került át, ahol a tőkiterjesztés *-ā-*.

3. Névszói allomorfia

3.1. Bevezető megjegyzések

Amint láttuk, az igeragozásban fellépő allomorfiák környezetei a hangzósági skála egy szakaszán definiálhatók, a skála egyik végén a mássalhangzókkal, a másik végén a nem felső magánhangzókkal, míg a felső nyelvállású magánhangzók a kettő között helyezkednek el, és részint a mássalhangzókkal, részint pedig a nem felső magánhangzókkal viselkednek egyformán. Nagyon hasonló ez ahhoz, amit a névszóragozásban látunk.¹⁰

A névszói inflexió strukturálisan egyszerűbb, de morfofonológiailag bonyolultabb, mint az igei inflexió. Annyiban egyszerűbb, hogy minden alak egy töből és egy végződésből áll; az igékkel ellentétben itt nincsenek tőkiterjesztések, tekintve a nemjelölés bizonyos típusaitól. Természetesen a névszói képzéseknek

¹⁰ Ez utóbbival kapcsolatban az alapvető meglátást SPAELTI (2004), EMONDS – SPAELTI (2005), valamint EMONDS (2014) is megfogalmazza.

sok fajtája létezett a latinban, de ezekről (mint derivációról) itt nem ejtünk szót. Ami a morfoszintaktikai kategóriákat illeti, a névszóragozás kumulatív eset-szám-jelölésből áll a főnevek és melléknevek mindegyikénél, valamint nemjelölésből néhány főnévnél és sok melléknévnél. A nemet részint az alany- és a tárgyeset eltérő toldalékolása kódolja, részint a tövégi magánhangzó. Mindezeket részletesen áttekintjük a következőkben.

A tövek végén mind az öt magánhangzó-minőség megtalálható, és megtalálható a [f] [j] és [h] kivételével minden mássalhangzó.¹¹ Konkrétan a tövégi szegmentumok, amelyek az allomorfiákat és ezeken keresztül a ragozási típusokat definiálják, a következők:¹² -ā -ō/ū -ē -ū/ū -ī -C. Ez a lista megfelel a hagyományos deklinációknak, de egy lényeges kiegészítést kell ezen a ponton tennünk. A múltból örökölt felosztás szerint az *i*-tövek és a mássalhangzós tövek egyaránt az ún. harmadik deklinációhoz tartoznak, és etimológiai alapon különböztetjük meg őket. Mivel a kétféle tőtípushoz tartozó végződés eleve átfedést mutattak, és mivel későbbi hangváltozások és analógiás változások tovább erodálták a különbséget, a klasszikus latin időkre mindössze öt eltérés maradt látható, jelesül AccSing *-im* vs. *-em*, AblSing *-ī* vs. *-e*, NeutrNomAccPlur *-ia* vs. *-a*, MascFemAccPlur *-īs* vs. *-ēs*, valamint GenPlur *-ium* vs. *-um* (mindegyik esetben az előbbi az *i*-tövé, az utóbbi a mássalhangzós tövé forma). A harmadik deklinációhoz tartozó főnevek és melléknevek hatalmas változatosságot mutatnak a toldalékok megválasztásában, és még tovább bonyolítja a képet az, hogy sok szó egyszerűen nem fordul elő a korpuszban bizonyos morfológiai alakokban.

Ennek a variációnak a részleteit már leírták másutt, és itt nem fogjuk elisméltetni az idevágó adatokat (l. elsősorban LEUMANN 1977: 342–353 és 429–441). Mi a *i*-tövék és a mássalhangzós tövék viszonyát nem inflexiós variabilitásként fogjuk leírni, vagyis nem úgy, mintha egy általános paradigmátípuson belül variálnának a toldalékok. A tövégi [i]-t inherensen instabil szegmentumként kezeljük: ha jelen van, a *tő* az *i*-tövékre jellemző toldalékot választ, ha nincs jelen, a *tő* a mássalhangzós tövékre jellemző toldalékot választ. Itt tehát lényegében heteroklízisről van szó. Több főnév van, amely két különböző *tő*ből képez alakokat, pl. *elephant-/elephanto-* 'elefánt', *opulent-/opulento-* 'gazdag', *barbaria-/barbariē-* 'idegen vidék', *materia-/materiē-* 'anyag', *domo-/domū-* 'ház', és a sort még folytathatnánk. Az *i*-tövének nevezett névszók mind ehhez a csoport-

¹¹ Szembeszökő módon [f] és [j] egyáltalán nem fordul elő igető végén sem.

¹² Az ún. második névszóragozást hagyományosan *o*-tövének nevezzük, és ettől az egyszerűség kedvéért mi sem térünk el. Látni kell ugyanakkor, hogy a tövégi magánhangzó szinkrón módon megjósolhatatlanul váltakozik [o] és [u] között, szemben a negyedik deklináció tövmagánhangzójával, amely stabil minőségű, ám ingadozó hosszúságú [u]. A második deklináció tövmagánhangzója elemezhető alulszabott hátsó kerek magánhangzóként.

hoz tartoznak. Néhány névszó (mint pl. a *mare* 'tenger') a legtöbb alakjában mutatja a tövégi [i]-t;¹³ néhányban mindössze egyetlen alakban fordul elő (pl. *urbs* 'város' → *urbium* GenPlur); és rengeteg tisztán mássalhangzós tövű névszó van, amelyek egyáltalán nem mutatnak *i*-tövé alakot.

A kétféle töösztály viszonya tehát egyfajta átfogó heteroklízisként jellemezhető. Ezt az alábbiakban, a konkrét allomorfikus variáció részletes bemutatásánál nem fogjuk külön feltüntetni. A tőtípusok allomorfiát kondicionáló környezeteként lesznek felsorolva ugyanúgy, mint az igéknél; és nem jelöljük, de adottnak vesszük, hogy bizonyos lexikális egységek mozognak ezek között a tőtípusok között. Történetesen az *i*-tövék sokkal labilisabbak, tehát többet mozognak, mint a többi tőtípus.¹⁴ Megjegyzendő még az is, hogy mind a tövek, mind a toldalékok besorolásánál el fogunk tekinteni az etimológiai szempontoktól, és tisztán szinkronikus morfológiai elemzést végzünk.¹⁵

Láttuk fentebb, hogy az igék szintén gyakori heteroklízist mutatnak *i*-tő és mássalhangzós tő között. A kétféle (ti. igei és névszói) heteroklízis bizonyos mértékig hasonló, hiszen ugyanazt a szegmentumot és annak hiányát érinti tövégi helyzetben. Ugyanakkor van közöttük két lényegi különbség. Az igei heteroklízis rendszeres és szimmetrikus; a névszói heteroklízis rendszertelen és aszimmetrikus.

A rendszeresség itt azt jelenti, hogy az érintett igék mind egyformán viselkednek: ugyanazokban a paradigmatis alakokban mutatnak mássalhangzós tö-

¹³ Tulajdonképpen lehetne érvelni amellett, hogy a *mare* minden alakja *i*-tövé, hiszen vannak kétféleképpen elemezhető formák; pl. a GenSing *mari-s* vagy *mar-is*, az előbbi esetben *i*-tövé, az utóbbi esetben mássalhangzós tövé forma. Véleményünk szerint ez a kérdés nem dönthető el, de nem is múlik rajta semmi az elemzésünk szempontjából.

¹⁴ Voltaképpen az *Ī*-tövék szintén nagyon labilisak, de másképpen, és kevésbé problémás módon. Az *Ī*-tövé főnevek száma nagyon alacsony, sok közöttük a heteroklitikus, és alig van olyan, amelynek a teljes paradigmája adatolva volna. Leíró szempontból ez a töösztály, illetve az itt kimutatható heteroklízis abban is más, mint az *i*-tövék heteroklízise, hogy ha egy főnévnek vannak *Ī*-tövé alakjai, azok könnyen megkülönböztethetők más tőtípusok megfelelő alakjaitól.

¹⁵ Például a NomSing *-ēs* végződést mássalhangzós tövé végződésnek vesszük, mivel ez egyrészt formálisan sokkal egyszerűbb, mint az *i*-tövék közé főlvenni, majd gondoskodni valamilyen mechanizmusról, ami a tövégi [i]-től megszabadul a konkrét alakokban (jelesül *fames* 'éhség', *nubes* 'felhő', *clades* 'pusztítás'), másrészt ezek a szavak nem is mutatnak más *i*-tövé alakokat, eltekintve a GenPlur *nubium*-tól, valamint a *cladium*-tól, amely mássalhangzós tövéként is előfordul (*cladum*). A latin nyelvtörténetben az *-ēs* nőnemű *i*-tövé végződésként ismert.

vet, és ezen alakok kiegészítő halmazában mutatnak $\bar{i}$ -tövet.¹⁶ Ezzel szemben a névszók estében az *i*-töví és a mássalhangzós töví alakok paradigmatis eloszlása megjósolhatatlan. A tőallomorfiában jóformán lehetetlen szabályszerűségeket, összefüggéseket fölfedezni.¹⁷ A névszói heteroklízis tehát ebben az értelemben rendszertelen.

A szimmetria azt jelenti, hogy a heteroklízis mindkét oldala létezik tiszta formában a morfológiai rendszerben. Ez egyértelműen igaz az igékre: léteznek tiszta $\bar{i}$ -tövíek és tiszta mássalhangzós tövíek, továbbá létezik az igék azon csoportja, amely konkrét alakjaiban a két osztály között átfed. A névszók esetében ez nem így van. Vannak tisztán mássalhangzós tövíek, de nincsenek egyértelműen tisztán *i*-tövíek (l. fentebb a 13. lábjegyzetet). A névszói variabilitás tehát voltképpen nem két típus között áll fenn, hanem egy típus perifériáján.

3.2. Esetvégződések és allomorfia: az egyes számú alany- és tárgyeset

A különböző névszói tövekhez járuló esetvégződéseket a következő négy táblázat foglalja össze. Az egyes számú alany- és tárgyesetet a többi esettől elkülönítve mutatjuk be mindkét számban, mert lényeges szerepük van a nyelvtani nem jelölésében, és mert változatosabb a morfológiájuk (különösen az egyes számú alanyesetű alakoké).

A legjellegzetesebb NomSing végződés az élő nemek esetében a *-s* (variánsa az *-ēs*), a semleges nem és az *a*-tövíek esetében pedig zéró (ez utóbbiak túlnyomórészt nőneműek, néhány hímnemű alakkal). Szintén zéró toldalékot kap a legtöbb zengőhangra végződő tő és az összes *s*-tő a nemüktől függetlenül. Az élő *u*-tövek rövid magánhangzót mutatnak a NomSing alakban, a semleges neműek valószínűleg hosszút, bár az utóbbira nincs egyértelmű bizonyíték (l. LEUMANN 1977: 441).

Az AccSing végződése minden élő nemű magánhangzós tő esetében az $\langle \bar{u} \rangle$ -ként írott hely nélküli nazális, amely az előtte álló magánhangzóval összeolvadva azzal azonos minőségű hosszú nazális magánhangzót eredményez. A mássalhangzós tövek $\langle \bar{m} \rangle$ (fonetikailag $[\bar{e}])$ toldalékot kapnak. Kivétel nélküli szabályként a semleges neműek tárgyesete és alanyesete azonos forma; ezt mutatja a két esetet átfedő szürke tartomány a 6. táblázatban. Az *o*-tövíeknél a na-

¹⁶ Ez alól csak az *orior* 'fölkél' a kivétel, amely valamivel több *i*-töví alakot mutat, mint az osztály többi igéje.

¹⁷ Egy ilyen szűk hatókörű általánosítás szerint ha egy tő olyan mássalhangzócsoporthoz tartozik, amely nem lehet összetett szótagkezdet, akkor a GenPlur alakja *i*-töví lesz, pl. *urbium* 'város', *amnum* 'folyó', szemben ezekkel: *patrum* 'apa', *volucrum* 'madár' (l. SPAELTI 2004). Implikációs összefüggés áll fenn továbbá az AccSing és a NomSing között: ha az előbbi *i*-töví, akkor az utóbbi is az (*puppim* → *puppis* 'hajó'), de ez fordítva nem igaz (*hostis*, de *hostem* 'ellenség').

zálisra végződő tárgyeset egyben az alanyeset is. Az *a*-tövék és az *Ē*-tövék között nincs semleges nemű.

	NOMSING	ACCSING
ā-	θ	
ō/ū-		m
ē-		
ī-	s	
ū/ū -		θ
C-	ēs	em

<i>ara</i>		<i>aram</i>
<i>annus</i>	<i>pilum</i>	<i>annum</i>
<i>diēs</i>		<i>diem</i>
<i>puppis</i>	<i>mare</i>	<i>puppim</i>
<i>tribus</i>	<i>cornū</i>	<i>tribum</i>
<i>famēs</i> / <i>rex</i> / <i>pater caput</i>		<i>famem</i> / <i>regem</i> / <i>patrem</i>

6. táblázat

Az egyes számú alany- és tárgyeset végződéseivel példákkal¹⁸

3.2.1. Fonológiai változások az egyes számú alanyesetben

A névszók NomSing alakja gyakran mutat sajátos alakot; ezek fonológiai jellemzőit itt egészen röviden tekintjük át. Az egyik nagyon gyakori folyamat a [s] előtti dentális zárhang-törlés (*mile-s* ~ *milit-em* 'katona' NomSing ~ AccSing), amely fonológiailag teljesen rendszeres, a névszói morfológiától függetlenül jelenség. Az utolsó szótagi magánhangzó szintén sokszor különbözik a többi esetformában láthatótól. Eme magánhangzó-változások közül némelyik rendszeres, mint pl. az [e] ~ [i] változás zárt, illetve nyílt szótagban (l. az iménti példát). Az *i*-tövé semleges neműeket érinti az [i] → [e] / _# folyamat (*mari-* → *mare* 'tenger'). Más változások kevésbé rendszeresek, ilyen például az [u] ~ [e] változás (*genus* ~ *generis* 'nem, faj' NomSing ~ GenSing). Ismét más folyamatok lexikálisan gyakoriak, de fonológiailag nem írhatók le. Ennek legjobb példáját az [n]-végű élő nemű tövek nyújtják. Ezek zéró toldalékot kapnak, de az [n] is törlődik, és a NomSing [o] magánhangzót mutat, akár jelen van az egyébként a töben, akár nincs, így pl. *tirōn-* → *tirō* 'újjonc', *origin-* → *origō* 'kezdet'.

¹⁸ Itt és a 8. táblázatban a szürkített terület a semleges nemű névszók és melléknevek végződéseit mutatja. A példák a következők: *ara* 'oltár', *annus* 'év', *pilum* 'dárda', *dies* 'nap', *puppis* 'hajó', *mare* 'tenger', *tribus* 'törzs', *cornu* 'szarv', *fames* 'éhség', *rex* 'király', *pater* 'apa' és *caput* 'fej'.

Ha egy tő [Cr] szekvenciára végződik, a NomSing alakban megjelenik egy epentetikus [e] (*patr-* → *pater* 'apa', *agr-* → *ager* 'föld'). Ezen tövek némelyike végig mássalhangzós tőként ragozódik (pl. *pater*), némelyike *o*-tőként a NomSing kivételével minden alakban (pl. *ager*). Ez utóbbi csoport tehát marginálisan heteroklitikusnak tekinthető. A hasonló viselkedésű melléknevekről lentebb ejtünk szót.

3.2.2. A nyelvtani nem jelölése

A nem jelölésének a következő elterjedt formái léteznek a melléknevek (és a főnevek egy része) esetében.¹⁹

(i) Hím- és semleges nemből teljes *o*-tövű ragozás, nőnemből teljes *a*-tövű ragozás (pl. *purus* ~ *purum* ~ *pura* 'tisza'). Az ilyen típusú mellékevekben a nőnem különbözik a másik két nemtől minden alakban, kivéve a DatAblPlur alakot (l. később); a semleges nem a fentebb elmondottak értelmében különbözik a hímnemtől a NomSing alakban (*purus* ~ *purum*), és a NomAccPlur alakban is (l. később).

(ii) Mindhárom nem heteroklitikus *i*-tövű/mássalhangzós tövű ragozás, de a hím- és a nőnem NomSing *i*-tövű alak *-s* toldalékkal, az AccSing mássalhangzós tövű alak *-em* toldalékkal, míg a semleges nemből mindkét esetben *i*-tövű alak *-Ø* toldalékkal (Masc/Fem NomSing *viridis*, AccSing *viridem*, Neutr *viride* 'zöld').

Mindkét csoportot keresztbe osztályozza az [r]-végű melléknevek egy népes csoportja, amelyek sem tövégi magánhangzót, sem toldalékot nem mutatnak a hímnemű NomSing alakban (pl. az egyébként *purus*-típusú *tener* ~ *tenerum* ~ *tenera* 'zsenge', vagy a *viridis*-típusú *celer* ~ *celere* ~ *celeris* 'gyors'). A *tener*-rel és a *celer*-rel ellentétben a legtöbb ilyen tő *Cro-/Cra-/Cr*-végű vagy *Cri-/Cr*-végű. Ezekben a hímnemű NomSing alakban általában nincs tövégi magánhangzó, a *Cr*-végű főnévi tövekre jellemző módon van [e]-epentézis, és a zengőhangú tövekre jellemző módon zéró toldalékot kapnak. Az összes többi alakjukban szabályosak ezek a melléknevek. Példák:

¹⁹ Néhány melléknév egyáltalán nem jelöli a nyelvtani nemet az egyes számban (pl. *vetus* 'öreg', *audax* 'merész'). Pontosabban a nemet csak annyiban jelölik, hogy a NomSing alakot használják a semleges nemű AccSing kifejezésére is (Masc/Fem *veterem*, *audacem*, Neutr *vetus*, *audax*). Figyelemre méltó, hogy az *audax*-típusú melléknevekben, valamint az összes *-ns*-végű participiumban az élő nemekre jellemző NomSing *-s* toldalék jelenik meg a semleges nemű alany- és tárgyesetben, ami a nyelvtani rendszer szempontjából és indoeurópai szempontból is különös.

- (3) Cr(V)-tővű melléknevek NomSing alakjai (*piger* 'rest', *acer* 'éles')
- Masc *piger* (tő: *pigr-*, toldalék: - $\emptyset$, [e]-epentézis)
- Neutr *pigrum* (tő: *pigro-*, toldalék: -*m*)
- Fem *pigra* (tő: *pigra-*, toldalék: - $\emptyset$)
- Masc *acer* (tő: *acr-*, toldalék: - $\emptyset$, [e]-epentézis)
- Neutr *acre* (tő: *acri-*, toldalék: - $\emptyset$, [i] $\rightarrow$ [e] / _#)
- Fem *acris* (tő: *acri-*, toldalék: -*s*)

3.3. Esetvégződések és allomorfia: az egyes szám többi esete és a többes szám

A birtokos esetű toldalékok igen nagy változatosságot mutatnak a hangzossági skála függvényében, de könnyen fölfedezhető bennük egy alapvető kontraszt egy magánhangzós ([j] vagy $\bar{i}$) és egy mássalhangzós (-*s/is*) toldaléktípus között. Az *a*-tövek [j]-t kapnak (az [aj] írásmódja $\acute{a}e$); az *o*-tövek $\bar{i}$ -t kapnak és a tövégi magánhangzó szabályszerűen törlődik (fentebbi 1(c)); az $\bar{e}$ -tövek szintén $\bar{i}$ -t kapnak és a tövégi magánhangzó szabályszerűen megrövidül a hiátus-szabály (fentebbi 1(a)) értelmében. Az *u*-tövek és az *i*-tövek -*s* toldalékot kapnak, a mássalhangzós tövek pedig -*is*-t, ami a felszínen megkülönböztethetlenné teszi őket az *i*-tövéktől, és az elemzést is potenciálisan bizonytalanná teszi: például *reg-is* 'király', mert ennek a szónak egyáltalán nincsenek egyértelműen *i*-tővű alakjai, de a *mari-s* (*i*-tő) és a *mar-is* (mássalhangzós tő) 'tenger' elemzések elvben egyaránt lehetségesek.

Az *a*-tövék részesesete azonos a birtokos esettel, az *o*-tövéké azonos az ablativusszal (üres magánhangzós toldalék, l. lentebb). Az összes többi tőtípus toldaléka $\bar{i}$, ennek eredője $e\bar{i}$ és $u\bar{i}$ (ismét a hiátusbeli rövidüléssel). Az *u*-tövék részesesete variabilis módon lehet azonos az ablativusszal is.²⁰

A magánhangzós tövek ablativusa egységesen egy üres magánhangzóval van toldalékolva, amely a felszínen a tömagánhangzó nyújtásaként jelenik meg (ha a tömagánhangzó eleve hosszú volt, a nyúlás nem jelentkezik).²¹ Mássalhangzós tövek után a toldalék -*e* (l. 7. táblázat).

²⁰ Az *i*-tövék esetében tulajdonképpen két másik elemzés is lehetséges. Tekinthejtük úgy, hogy az ablativushoz hasonlóan üres magánhangzó a toldalék, mint az *o*-tövéknél, ebben az esetben nem kell a tömagánhangzó törléséről külön gondoskodni. Avagy mondhatjuk azt is, hogy a NomPlur-hoz hasonlóan (l. 8. táblázat) nincs *i*-tővű részeseset, ezek a lexikális egységek a DatSing alakot minden esetben mássalhangzós töből képezik.

²¹ Az AblSing toldalékot SPAELTI (2004) is üres magánhangzóval elemzi, mint ahogy az AccPlur és a GenPlur toldalékokat is.

	GENSING	DAT SING	ABL SING
ā-		i	V
ō/ū-		ī	
ē-			
ī-	s		
ū/ü-			e
C-	is		

<i>arae</i>	<i>arae</i>	<i>arā</i>
<i>annī</i>	<i>annō</i>	<i>annō</i>
<i>diā</i>	<i>diā</i>	<i>diē</i>
<i>maris</i>	<i>marī</i>	<i>marī</i>
<i>tribūs</i>	<i>tribū/senatū</i>	<i>tribū</i>
<i>regis</i>	<i>regī</i>	<i>rege</i>

7. táblázat

Az egyes szám birtokos, részesesetű és ablativusi végződése

A többes számú alany- és tárgyesetben (8. táblázat) a semleges neműek *-a* toldalékot kapnak, amely előtt az *o*-tövék tövégi magánhangzója szabályszerűen eltűnik; az *ū* és az *i* megmarad, de az előbbi hiátusban megrövidül. A tövégi *-o* a hímnemű *-ī* előtt is kiesik ugyanúgy, mint a homofón GenSing alakban. Az *a*-tövék NomPlur alakja formailag azonos a GenDatSing alakkal (*-āē*). Az AccPlur végződése *-Vs*, amely a felszínen a tőmagánhangzó nyújtása + [s]-ként jelenik meg, hosszú tőmagánhangzó esetében pusztán [s]-ként. Ugyanez az üres magánhangzós toldalék NomPlur végződésként is funkcionál az *ē*- és az *ū*-tövek esetében. A mássalhangzós töveknél mindkét eset végződése *-ēs*.

Szigorúan véve *i*-tövé, élő nemű NomPlur alak nincs. Minden hím- és nőnemű *i*-tövé főnév és melléknév mássalhangzós töből képezi a NomPlur alakját, szemben az AccPlur alakkal, ahol kétféle végződést találunk (*-ēs*, ill. *-īs*).²²

A többes számú birtokos eset végződésének allomorfiája teljesen tiszta esete a 2. típusú allomorfiának. Minden mássalhangzóra vagy felső nyelvvállású magánhangzóra végződő tő után *ūm* (= [ū̄]) a toldalék, az összes többi magánhangzós tő után *-Vrum*, melyek közül az utóbbi a tőmagánhangzó nyúlásában és egy azt követő [rū̄]szekvenciában valósul meg. A DatAbIPlur alakban (ez a két eset a többes számban soha nem különbözik) a toldalék *-īs* a hátsó nem felső magánhangzók után (maguk a magánhangzók szabályszerűen törlődnek), első és felső magánhangzók után *-bus*, mássalhangzók után *-ibus*. Néhány *u*-tövé főnév *-bus* helyett *-ibus* végződést mutat, ami egyszerű heteroklízisként elemezhető, ti. ezek az alakok ezt a formát mássalhangzós töből képezik. A *-bus* végződés kivé-

²² Ezt ismét *contra etymologiam* állítjuk; nyelvtörténetileg a többes alanyeset *-ēs* végződése éppen az *i*-tövéknél jött létre, szemben a mássalhangzós tövek eredeti **-ēs* végződésével.

telesen előfordul néhány *a*-tővű főnéven is, ahol explicit módon meg kell különböztetni a nyelvtani nemet egy megfelelő *o*-tővű alaktól, pl. *deabus* 'istennő', *filiabus* 'lánya' (szemben ezekkel: *deis/dis* 'isten', *filiis* 'fia', mindegyik alak DatAblPlur). Ezeket a végződéseket a 9. táblázat foglalja össze.

	NOMPLUR	ACCPLUR	
ǎ-	j		Vs
ō/ū-	ī	a	
ē-			
ī-	(ēs)	a	
ū/ū-		a	
C-	ēs		

<i>arae</i>		<i>arās</i>
<i>annī</i>	<i>pila</i>	<i>annōs</i>
<i>diēs</i>		<i>diēs</i>
<i>(puppēs)</i>	<i>maria</i>	<i>puppīs</i>
<i>tribūs</i>	<i>cornua</i>	<i>tribūs</i>
<i>regēs</i>	<i>capita</i>	<i>regēs</i>

8. táblázat

A többes számú alany- és tárgyeset végződései

	GENPLUR	DATABLPLUR
ǎ-	Vrum	īs
ō/ū-		
ē-		bus
ī-		
ū/ū-	um	
C-		

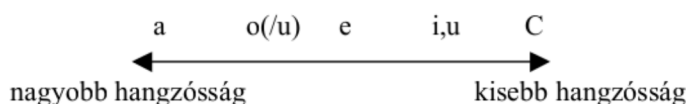
<i>arārum</i>	<i>arīs</i>
<i>annōrum</i>	<i>annīs</i>
<i>diērum</i>	<i>diēbus</i>
<i>puppium</i>	<i>puppibus</i>
<i>tribuum</i>	<i>tribubus/portibus</i>
<i>regum</i>	<i>regibus</i>

9. táblázat

A többes számú birtokos részesesetű és ablativusi végződései

4. Morfofonológiai elemzés: allomorfiák a ragozásban és a hangzóssági skála

A tőtípusok mint allomorfiát kondicionáló környezetek elrendezhetők a hangzóssági skálán mind az igei, mind a névszói inflexió esetében (5. ábra). A skála egyik végén az [a] van, a legnyíltabb és ezért legnagyobb hangzósságú magánhangzó, a másik végén a mássalhangzók alkotnak az inflexiók allomorfiák szempontjából differenciálatlan csoportot.²³ A skálának nagy prediktív ereje van az egybefüggőségéből adódóan: ha két, a skálán nem szomszédos környezethez ugyanaz a toldalék-allomorfiához tartozik, akkor a közöttük lévő összes többi környezethez ugyanaz az allomorfiához tartozik.

5. ábra

A magánhangzós hangzóssági skála

Ez a skála egyformán érvényes az igei és a névszói inflexióra. Bár az igeragozásban az allomorfiák túlnyomó többsége két típus valamelyikébe tartozik, tehát csak kétféle felosztást hoznak létre a mássalhangzók és [u] vs. [i] vs. nem felső magánhangzók kategóriáin, még az egyedi allomorfiák is ugyanezt a skálát tagolják anélkül, hogy az általánosításunknak ellentmondának. A kötőmód $\bar{e} \sim \bar{a}$ toldalékvariánsai a legnagyobb hangzósságú környezet és az összes többi között húzzák meg a határt (9. számú a 2. táblázatban), az 1Sing toldalék (14. a 2. táblázatban) pedig triviális módon megfelel az elmondottnak, hiszen imperfectum tő után nem változik (kiterjesztett tő után pedig 1. típusú allomorfiát mutat, l. 5. táblázat).

A névszói inflexióban változatosabb toldalék-allomorfiát látunk, mint az igeragozásban, de az alapvető szabályszerűségek hasonlóak. A GenPlur allomorfiája egyértelműen 2. típusú, de a GenSing allomorfiája szintén 2. típusú megoszlást mutat a mássalhangzós ([s], [is]) és a magánhangzós ([j], [i]) változatok között. A DatAblPlur alakokban az $-(i)bus \sim -\bar{I}s$ váltakozás az $\bar{E}$ -tővéiek és a magánhangzóssabb tőtípusok között húzza meg a határt, és ugyanez áll a NomPlur végződésekre (s-t tartalmazó, illetve magánhangzós variánsok). Az élő nemű NomAccPlur alakokban az $-\bar{E}s$ csak mássalhangzós tövekhez járul, szemben az összes többi tőtípushoz járuló üres magánhangzós toldalékvariánssal. Az AccSing alakok megkülönböztetnek egy magánhangzó nélküli és egy magánhangzós tolda-

²³ De érdemes itt is felidézni, hogy a két legnagyobb hangzósságú mássalhangzó közül a [j] egyáltalán nem fordul elő tővégen, a [w] pedig névszók esetében kizárólag heteroklitikus töveknél ($-vi/-v-$, pl. *clavis* 'kulcs').

lékváriánst; az AblSing egy üres magánhangzóst és egy valódi magánhangzóst. Az egyetlen voltaképpeni ellenpélda az élő NomSing alakoknál látható, ahol a mássalhangzós tövek három lehetséges ragváltozata közül az egyik ugyanúgy zéró toldalék, mint az *a*-tövéknél.

A névszói és az igei morfológia közötti egyetlen lényeges különbség, amely még mindig nem érinti az általánosítás érvényességét, a zárt magánhangzókat érinti. Amint láttuk, az igéknél az *u*-tövek mindig azonos módon viselkednek a mássalhangzós tövekkel (ezért aztán föl is merült, hogy ezek valójában mássalhangzós tövek). Ezzel szemben a névszóknál az *u*-tövek mindig azonos módon viselkednek az *i*-tövekkel, és mindkét típus egységesen hol a mássalhangzós tövekkel (ez a gyakoribb), hol bizonyos magánhangzós tövekkel viselkedik egyformán.

A 10. táblázat összefoglalja és összehasonlítja az inflexiós allomorfiákat a tövégi szegmentum függvényében mint a névszó-, mind az igeragozásban. A tövégi szegmentumokat egységesen rendeztük felülről lefelé csökkenő hangzóság szerint.²⁴

Fn, mn	θ	j	īs	j, ī	m	j, ī	Vrum	Vs	m	V	...	...	ē	Ige
a														ā
o/u														ō, (fore)
ē														ē
i														ī
ū/u														u
C	θ													C
	s, ŕ	ī	(i)bus	Vs, ŕ	θ	(i)s	um	ŕ	em	e	...	...	ā	
	élő NOM SING	DAT SING	DATABL PLUR	élő NOM PLUR	NEUTR NOMACCSING	GEN SING	GEN PLUR	élő ACC PLUR	élő ACCSING	ABLSING	1. típus	2. típus	IMPFCONJ	

10. táblázat
Az inflexiós allomorfiák összefoglalása

²⁴ A DatSing alakot a teljesség kedvéért foglaltuk bele a táblázatba, de ehhez az *i*-tövék esetében három különböző elemzés is adható (1. fentebb a 20. lábjegyzetet). Azt azonban a színezéssel jelöljük, hogy az *o*-tövék DatSing alakja olyan toldalékot kap, amely nem azonos egyik nagyobb variánssal sem. A nem létező alakok ki vannak húzva a táblázatban (semleges nemű *a*- és *ē*-tövek, élő *i*-tövé NomPlur).

5. A magánhangzók hangzóssága

Láthattuk az eddig elmondottakból, hogy a magánhangzók hangzóssága (szonoritása) alapvetően meghatározza az allomorfok eloszlását a latin inflexiós rendszerekben. Érdemes tehát fölteni a kérdést, hogy mit is jelent a magánhangzók esetében a szonoritás, és látunk-e párhuzamos példákat más nyelvekben.²⁵

A hangzósság általánosabb tárgyalásaiból (PARKER 2002, 2012, KENSTOWICZ 1997, GORDON 2006, DE LACY 2006, GORDON ET AL. 2012, MILLER 2012) a következőket lehet leszűrni. A fonológiai leírások a magánhangzók esetében kétféle kontrasztot állítanak a középpontba, a felső–alsó és a centrális–perifériális dimenziót. Általános az egyetértés abban, hogy az alsó magánhangzók szonoritása nagyobb, mint a felsőké, és a perifériálisaké nagyobb, mint a centrálisaké. A hangzósság fonetikai megfelelői már jóval problémásabbak; az eddig javasolt paraméterek között található az intenzitás, a toldalékcso nyitottsága, az időtartam, az akusztikai energia csúcserő és a szájüregi nyomás csúcserője. Lehetséges, hogy nem egyetlen fonetikai paraméter definiálja a hangzósságot, bár az intenzitás kiemelt szerepet látszik játszani (ehhez l. különösen PARKER 2002).

A hangzósság a fonológiai viselkedés különböző formáiban nyilvánul meg, amelyek között természetesen összefüggés is lehet. A szótagsúly vagy a morai-kusság, a hangsúlykerülés és a zöngétlenedésre való hajlam egy ilyen skála mentén osztja fel a magánhangzókat több nyelvben is (nyelvállás, periferialitás és hosszúság, l. GORDON 2006: 123 kk., PARKER 2012, 2.4. rész). Az ilyen nyelvekben a nagyobb hangzósságú magánhangzók hozzájárulnak a szótagsúlyhoz, míg a kisebb hangzósságúak nem, és/vagy a nagyobb hangzósságú magánhangzók hangsúlyozhatóak, míg a kisebb hangzósságúak nem. Bizonyos nyelvekben a kisebb hangzósságú magánhangzók képesek zöngétlenedni, míg a nagyobb hangzósságúak nem (MILLER 2012: 285).

A magánhangzók szonoritási skálája a latinban egyértelműen mutatja a nyelvállás meghatározó szerepét (felső vs. nem felső magánhangzók). A centrális–perifériális kontraszt nem játszik szerepet, hiszen a latinban nincsenek centrális magánhangzók. Az nem egyértelmű, hogy az elől vs. hátul képzettségnek van-e bármi szerepe ebben a tekintetben. Láttuk, hogy a névszói inflexióban az [u] és az [i] között nincs különbség allomorfiák kondicionálása tekintetében, míg az igéknél az [u] és a mássalhangzóra végződő tövek között nincs különbség.

²⁵ SPAELTI (2004) magától értetődőnek veszi, hogy a tövégi magánhangzók a hangzósság alapján oszthatók három csoportra az inflexiós allomorfiák környezetüként, de a hangzósságot mint olyat egyáltalán nem tárgyalja, így érvelni sem érvel ezzel kapcsolatban. EMONDS – SPAELTI 2005-ben és EMONDS 2014-ben a hangzósság fogalma föl sem merül, bár az előbbiben egy helyen (17. o.) találunk egy utalást „nagyobb hangzósságú” (vagyis nem felső nyelvállású) magánhangzókra.

Ebből vagy az a következtetés adódik, hogy az [u] hangzósága kisebb, mint az [i]-é, vagy az, hogy az igék esetében valóban nincsenek [u]-ra végződő tövek, és az ilyenként ismert igék valójában mássalhangzós (vagyis [uw]-) tövek mind az imperfectumban, mind a perfectumban.

A hangzóságnak megfelelő fonetikai tulajdonságok a latinban többnyire nem rekonstruálhatók, bár bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a felső nyelvvállású magánhangzók rövidebbek lehettek, mint a nem felső nyelvvállásúak, Konkrétan SEN (2015) amellett érvel, hogy az [i] fonetikailag rövidebb volt a többi hosszú magánhangzónál; ha hasonló érvek nem szólnak az [u] relatív rövidege mellett, akkor ez egy gyenge jele lehet a két magánhangzó közötti aszimmetriának.

Ami a magánhangzók viselkedését illeti, az eltérő minőségű szegmentumok nem mutatnak eltérést sem a szótagsúlyhoz való hozzájárulásuk, sem a hangsúlyozhatóságuk tekintetében; magánhangzó-zöngétlenítő folyamatok pedig nem léteztek a latinban. Úgy tűnik tehát, hogy a klasszikus latinban a magánhangzók hangzóságának az egyetlen funkciója az, amit az inflexiós morfológiában látunk. Érdekes, hogy ennek párhuzamait nemigen találjuk az irodalomban. Vannak esetek, ahol az allomorfok megválasztásában szerepet játszik az, hogy a magánhangzók felső vagy nem felső nyelvvállásúak (pl. az udihében, l. NEVINS 2011), ez azonban egyetlen bináris jegy; ANTILA (1997) említi a finn többes birtokos ragot, amelynek az allomorfjait a szókészlet egy kis részében a tővégi magánhangzó szonoritása (azaz nyíltsága–zárttsága) alapján választja meg a nyelvtan, de itt más tényezők is szerepet játszanak (szóhosszúság, hangsúly és szótagsúly), és a hatás még így sem szisztematikus, hiszen egyetlen morfémat érint egy igen gazdag morfológiai rendszerben. A latinban ezzel szemben a magánhangzók hangzósága az egész inflexiós rendszer allomorfikus váltakozásainak alapvető szervező elve.

6. Összefoglalás

Ez a dolgozat azt mutatta be, hogy a magánhangzók szonoritási (hangzósági) skálája miként funkcionál a latin nyelv morfofonológiájában. Kimerítően bemutattuk mind az igei, mind a névszói morfológiában jelentkező allomorfikus változásokat. Eme váltakozások túlnyomó többsége világosan illeszkedik a hangzósági skála által meghatározott mintázathoz; némelyik relevánsan nem értelmezhető, de egyik sem mond neki ellent oly módon, hogy a skálán megszakított (vagyis nem egybefüggő) eloszlásban jelentkezne. Az allomorfia eme rendszerének legérdekesebb vonatkozása talán a mássalhangzók és a magánhangzók háttérmezgyéje, ahol egyfelől a felső nyelvvállású magánhangzók, másfelől a félhangzók találhatók. Ezek közül az előbbiről részletesen szoltunk; az utóbbit né-

hány megjegyzésben érintettük. Reményünk szerint a dolgozat hozzájárul majd a skála-alapú morfológiai és morfofonológiai jelenségek jobb megértéséhez.

Irodalom

- ADAMIK, BÉLA (2009), *A latin nyelv története*. Argumentum, Budapest.
- ANTTILA, ARTO (1997), *Deriving variation from grammar*. In: HISKENS, FRANS L. ET AL. (eds), *Variation, Change and Phonological Theory*. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 35–68.
- ARONOFF, MARK (1994), *Morphology by Itself*. MIT Press, Cambridge, Mass.
- BALDI, PHILIP (2002), *The Foundations of Latin*. De Gruyter, Berlin – New York.
- CLACKSON, JAMES (2007), *Indo-European Linguistics. An Introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CLACKSON, JAMES – HORROCKS, GEOFFREY (2007), *The Blackwell History of the Latin Language*. Blackwell, Oxford.
- CLCLT-5 – *Library of Latin Texts by Brepols Publishers*, Release 2002.
- CSER, ANDRÁS (2009), *The Phonotactics of Classical Latin Consonants*. Habilitációs disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba.
- CSER, ANDRÁS (2012), *The role of sonority in the phonology of Latin*. In: PARKER 2012: 39–63.
- DE LACY, Paul (2006), *Markedness: Reduction and Preservation in Phonology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- EMONDS, JOSEPH EMBLEY (2014), *The phonological basis of Latin case patterns*. *Topics in Linguistics* 14 (oldalszámzás nélkül; DOI: 10.2478/topling-2014-0011).
- EMONDS, JOSEPH – SPAELTI, PHILIP (2005), *Fully Distributing Morphology: The Phonology and Syntax of Latin Case Inflections*. *Theoretical and Applied Linguistics at Kobe Shoin* 8: 1–20.
- GORDON, MATTHEW (2006), *Syllable Weight*. *Phonetics, Phonology, Typology*. Routledge, New York – Oxford.
- GORDON, MATTHEW – GHUSHCHYAN, EDITA – McDONNELL, BRADLEY – ROSENBLUM, DAISY – SHAW, PATRICIA A. (2012), *Sonority and central vowels: A cross-linguistic phonetic study*. In: PARKER 2012: 219–256.
- JURET, CLAUDE (1913), *Dominance et résistance dans la phonétique latine*. Winter, Heidelberg.
- KENSTOWICZ, MICHAEL (1997), *Quality-sensitive stress*. *Rivista di Linguistica* 9: 157–188.
- LEUMANN, MANU (1977), *Lateinische Laut- und Formenlehre*. Beck, München.
- MATTHEWS, PETER H. (1974), *Morphology: An Introduction to the Theory of Word Structure*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MEISER, GERHARD (1998), *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- MEISER, GERHARD (2003), *Veni vidi vici. Die Vorgeschichte des lateinischen Perfektsystems*. Beck, München.
- MILLER, BRETT (2012), *Sonority and the larynx*. In: PARKER 2012: 257–288.